

LIETUVIŠKŲ KNYGŲ LEIDYBA RYGOJE 1904–1914 METAIS

VIOLETA ČERNIAUSKAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra,
Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

XX a. pradžioje Rygoje jau buvo susiformavusi viena iš didžiausių lietuvių kolonijų (galėjusi konkuruoti nebent su Čikagos lietuvių bendruomene). Joje prieš Pirmąjį pasaulinį karą gyveno apie 50 tūkst. tautiečių, kurių skaičius, užplūdus sezoniniams darbininkams vasaros metu, dar gerokai išaugdavo. Šitai susidarė specifinės sąlygos plėtotis visuomeniniam kultūriniam gyvenimui, kurio vienas iš ryškesnių aspektų ir buvo susijęs su lietuviškų knygų leidyba bei platinimu. Lyginant 1897 ir 1913 m. visuotinio gyventojų surašymo Rygoje duomenis, pastebėta, kad lietuvių skaičius čia didėjo du kartus sparčiau nei lenkų ar rusų ir keturis kartus – nei estų. Oficiali statistika skelbė, kad iš 282 230 Rygos miesto gyventojų 6362 buvo lietuviai, t. y. 2,3%, o 1913 m. statistikos duomenimis, iš 481 950 gyventojų lietuviai sudarė 35 156, t. y. jau 6,8%. Bendras Rygos gyventojų raštingumas tuo metu siekė net 75%. Ypač sparčiai čia daugėjo katalikų: 1897 m. katalikų tikėjimą nurodė 26 820 gyventojų (9%), o 1913 m. jų užregistruota 94 651 (apie 20%)¹. Tuo metu daugiau kaip pusė visų Latvijos katalikų kunigų buvo lietuviai. Daugumą Rygos lietuvių bendruomenės sudarė nekvalifikuoti darbininkai, atvykę čia ieškoti geriau apmokamo darbo. Vien gumos fabrike „Provodnik“ dirbo per 3 tūkst. lietuvių. Jie turėjo savo skaityklą ir užsakinėjo visas spausdintas Rygoje lietuviškas knygas, o 1913 m. 4 tūkst. egzempliorių tiražu savo bendruomenei išleido 38 puslapių knygelę „Instatai ligonių kasos prie bendrijos rusų–francūzų fabrikų“. Nemažai lietuvių dirbo susisiekimo žinybose: geležinkelio tarnybose, tramvajų transporte, uoste, vertėsi įvairiais amatais. Kaip ir visur, Rygoje ypač trūko tautiškai susipratusios inteligentijos – pagrindinės kiekvieną tautinę bendruomenę organizuojančios jėgos. 1915 m. pradžioje „Viltyje“ buvo apgalastaujama, kad tik 3 tūkst. lietuvių nuolat dalyvauja įvairių draugijų veikloje, o kiti „tik tiek gera padaro, kad lankydamiesi palaiko draugijų vakarus – teatrus, loterijas“². Tačiau J. Tumo-Vaižganto liudijimu, tokio kultūrinio augimo, koks buvo 1904–1914 m. Rygoje, nebuvo Lietuvoje nei prieš, nei po 1904 metų. Jo manymu, Lietuvą tikrai kultūrinio tik Ryga. „Jei būtų buvę gana aukštai idėjingų lietuvių inteligentų ir jie būtų turėję ypatingų uždavinių, jie būtų Rygoje per 20 metų išauklėję geidžiamo gaivalo visai Lietuvai“³.

¹ Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1961. T. 25, p. 267; *Mašiotas P.* Lietuviai Rygos miesto statistikoje / Pr. Mš. // *Vairas*. 1915, Nr. 7, p. 104–105; *Tumas J.* Skaitmenų tinkle // *Rygos garsas*. 1915, saus. 31, p. 1.

² *Balanda T.* Ryga ir lietuviai / *Periklis* // *Viltis*. 1915, saus. 20 (vas. 2), p. 2.

³ *Tumas J.* Lietuvių kultūros centrai // *Lietuva*. 1927, Nr. 26, p. 2–3.

Sąlygos plėstis visuomeninei kultūrinei lietuvių veiklai dėl vietinės administracijos nuolaidumo daugiataučiami mieste ir pažangesnės atmosferos buvo kur kas palankesnės nei Lietuvoje ar kituose Rusijos imperijos centruose, o Ryga savo ekonominiu ir kultūriniu išsivystymo lygiu tuo metu buvo panašesnė į daugelį stambesnių Europos miestų negu Lietuvos ar Lenkijos miestai. Lietuvių visuomenė 1910–1913 m. dalyvavo miesto dūmos rinkimuose, o 1913 m. joje gavo vieną vietą. Atsižvelgiant į sparčiai augantį ir turtėjantį lietuvių miestelėnų sluoksnį, kurio taip stigo Lietuvos miestuose (net Vilniuje ir Kaune), buvo siūlyta aptarti bankrutuojančių „Vilniaus žinių“ perkėlimo į Rygą klausimą, svarstyto kitų periodinių leidinių įsteigimo galimybės pasitelkiant net tas visuomenės pajėgas, kurios buvo eikvojamos tautinei kultūrai kelti Lietuvos rytuose ir Vilniui atgaivinti. Lietuvių ir latvių suartėjimo klausimas buvo aktualus ir ne kartą svarstytas „Vilniaus žiniose“ bei „Viltyje“, o 1909 m. „Vilties“ redakcijos pavedimu Rygoje keturias dienas viešėjo J. Tumas. Per šį laiką jis spėjo artimiaus susipažinti su keturių didžiausių latvių dienraščių leidėjais ir bendradarbiais, žymesniais kultūros ir visuomenės veikėjais, savo įspūdžius paskelbė spaudoje, surengė keletą viešų paskaitų šia tema. J. Tumas konstatavo, kad „latvių susivienijimui su lietuviais mielu noru, be jokių sankalbų, kaip dešinieji, taip liberalai ir patys kairieji pritaria, bet tik pritaria ir pasitenkina vienu gailėstaviu, kad nėra tarp jų mokančių lietuviškai“⁴.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Rygoje aktyviau veikė aštuonios lietuvių kultūros ir švietimo draugijos, kurių veiklos kryptingumą nulėmė dvi priešingos pasaulėžiūros visuomeninės srovės: katalikai ir laisvamaniai, vadinami pirmieiviais. Tuo metu įvairių latvių draugijų mieste buvo priskaičiuojama apie 1500, iš jų 670 rūpinosi visuomenės švietimu ir kultūra. Iš pastarųjų lietuviai stengėsi imti pavyzdį. Viena iš gausiausių Rygos lietuvių katalikiškos pakraipos švietimo draugijų „Žvaigždė“ (įkurta 1906 m., turėjusi apie 650 narių) išlaikė šešias mokyklas, kuriose mokėsi 544 mokiniai, organizavo švietimo kursus suaugusiesiems. Rygoje dar veikė šešios katalikų paprapinės mokyklos, kuriose mokėsi 400 vaikų, daugiausia lietuvių, tačiau jose viešpatavo lenkų kalba. Nemažai inteligentijos susibūrė į katalikų muzikos ir dainos draugiją „Kanklės“ (įkurta 1904 m., turėjo 43 narius), garsėjusią savo dramos artistų mėgėjų būrelio vaidinimais, viena iš pirmųjų lietuviškų bibliotekų. Savišalpos ir darbo vietų paieška labiau rūpinosi lietuvių katalikų Šv. Zitos moterų draugijos skyrius, įkurtas 1910 m. ir turėjęs 275 narius. Blaiivybės idėjas aktyviai gynė lietuvių katalikų „Blaiivybės“ draugijos skyrius Rygoje, įkurtas 1909 m. Jo veikloje dalyvavo 131 narys. Skyrius išlaikė nemažą biblioteką ir 1910 m. pagarsėjo Rygos antialkoholinėje parodoje pristatytais gausiais šios tematikos lietuviškais leidiniais (apie 50). Ypač daug veiklių nelegalių kuopelių turėjo Rygos LSDP organizacija, 1905 m. suorganizavusi pirmojo periodinio lietuviško leidinio – hektografu spausdinamo laikraščio „Pirmyn“ leidybą ir platinimą 500 egzempliorių tiražu bei spausdinusi įvairius atsišaukimus nuo kelių šimtų iki 5 tūkstančių egzempliorių tiražais. Lietuvių bendruomenės „pirmieivių“ pozicijas gynė ir lietuvių socialdemokratų „kultūros

⁴ Tumas J. Apie šių dienų latvius: Marijampolės paskaitos // Viltis. 1910, geg. 16 (29), p. 2–3.

centro“ remiama blaivybės draugija „Giedra“ (įkurta 1910 m. ir turėjusi 160 registruotų narių). Ši draugija subūrė nuolatinį chorą bei artistų mėgėjų grupę, išlaikė skaityklą ir, sukūrusi specialų literatūros fondą, sugebėjo išleisti darbininkams gerai parengtus 1913 ir 1914 metų „Giedros“ kalendorius bei daug pastangų skyrė socialdemokratinės pakraipos savitraščio „Vilnis“ leidybai 1913–1914 m. Laisvamanių idėjoms atstovavo 1910 m. L. Jakavičiaus įkurta aktyviai veikusi teatro draugija „Žaislas“, 1913–1914 m. surengusi 70 spektaklių, kuriuose apsilankė apie 15 tūkstančių žiūrovų. Rygos politechnikumo studentai lietuviai būrėsi į 1909 m. įkurtą draugiją „Viltis“, kuri 1912 m. turėjo 17 narių. Be šių draugijų, Rygoje dar veikė turtinga ir gausi lietuvių savišalpos ir vartotojų draugija, turėjusi net 976 narius. Įvairių lietuviškų draugijų leidybinė veikla buvo gana ryški, nors ir skiriama daugiausia vietinėms reikmėms, tačiau istoriniu požiūriu šie leidiniai tapo itin reikšmingu šaltiniu lietuvių nacionalinio judėjimo ir kultūros istorijos faktams atskleisti.

Įdomu, kad iš dešimties, J. Tumo manymu, svarbiausių lietuvių sukurtų bendrovių Rygoje dauguma susijusios su lietuviškų knygų leidyba ir platinimu⁵. Tą A. Macijausko leidimo ir asortimento knygynas bei devocionalijų parduotuvė, Jonės Linartienės raštinės reikmenų krautuvė, L. Jakavičiaus spaustuvė, knygų ir bažnytinių reikmenų krautuvė, K. Narkevičiaus ir P. Janulevičiaus spaustuvė, katalikiškas J. Žigo knygynas, Podrezaičių lietuviškų ir lenkiškų leidinių bei kanceliarijos prekių krautuvė, Domeikos ir Jaseno fotosalonai. Lietuviškos spaudos leidimas buvo vienas iš efektyviausių tautinės savimonės skatinimo veiksnių ir būdas integruotis į platesnį socialinį ir kultūrinį Lietuvos gyvenimą, neapsiribojant tik vietiniais tautinės bendruomenės Rygoje poreikiais. Tą skatino ir labai glaudūs ryšiai su Lietuva: nuolatinė migracija, patogus susisiekimas, prekyba, teatrinio repertuaro mainai, informacijos poreikis ir įvairių draugijų filialų veikla, bendra knygų rinka bei komerciniai interesai, kurie ir tapo lemiamu veiksniu, sąlygojusiu vieno iš žymiausių lietuviškų knygų leidėjų Rygoje – Liudviko Jakavičiaus plačią leidybinę veiklą. 1904–1914 m. Rygoje buvo išleista apie 250 lietuviškų knygų, tarp kurių net 100 (t. y. 40%) sudarė šio nepaprastai sumanaus ir energingo visuomenininko ir knyginininko leidiniai. Dar 1904 m. rugpjūtį Rygoje įsteigęs savo knygyną, L. Jakavičius ėmė sparčiai platinti didesnę paklausą turinčias iš Tilžės ir Amerikos pargabentas, o vėliau ir savo leistas knygas. 1904 m. lapkričio 9 d. laiške Martynui Jankui už delsimą siųsti knygas priekaištaujama: „Aš be knygų sėdėti negaliu, nes eina svietas pas mane kaip vanduo ir reikia duot knygų nors iš žemės iškask“⁶. Jau 1906 m. L. Jakavičius galėjo išplėsti savo knygyną ir įsteigti du filialus Rygoje, o nusipirkęs naujas patalpas bei A. Leinerio estiškų leidinių knygyno filialą, įsigijęs nedidelę spaustuvę, tapo produktyviausiu lietuviškos spaudos leidėju ir spaustuvinininku, dariusiu didelę įtaką visai lietuviškų knygų leidybos politikai Rygoje. Savo atsiminimuose jis rašė, kad, nenorėdamas gaišti laiko siunčiant leidinius cenzūruoti į Peterburgo vyriausiąją spaudos reikalų valdybą, 1906 m. išsirūpino

⁵ Tumas J. Lietuvių kultūros centrai // Lictuva. 1927, Nr. 26, p. 3.

⁶ L. Jakavičiaus laiškas M. Jankui 1904.IX.09 // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS). F1–E147.

gauti lietuviškų leidinių cenzorių Rygoje. L. Jakavičiaus rekomendacija juo buvo paskirtas latvių literatas Laivinas, net nemokėjęs lietuvių kalbos, todėl priverstas remtis lietuvių patarimais. Iš 1906 m. lapkričio 22 d. laiško M. Jankui sužinome, kad šiam leidėjui uždraustų knygų nebuvo: „man gali atsiųsti ir aš gausiu per cenzūrą, J. Zawadzkiis, žinoma, negaus – tai man dar geriau, kad niekur nėra, tai pas mane gaus“⁷. L. Jakavičius sukūrė labai veiksmingą lietuviškų knygų leidimo ir platinimo sistemą, kuri rėmėsi tik jo privačia iniciatyva ir dar spaudos draudimo laikais sukaupia patirtimi bei ryšiais, o didžiulė knygų liaudžiai paklausa iš dalies nulėmė ir jų leidimo politiką, todėl L. Jakavičiaus leistų knygų repertuare dominavo laisvalaikio literatūra, skirta mažai raštingiems žmonėms, taip pat maldaknygės, kalendoriai, paties leidėjo pamėgti ar net parašyti satyros ir scenos kūrinėliai. 1905 ir 1911 m. L. Jakavičius išleido M. Šikšnio dramą „Pilėnų kunigaikštis“, 1912 m. – A. Vienažindžio poezijos rinkinį „Lietuvos tėvynės dainos“, ypač rėmė dramos kūrinių vertimus. Per palyginti trumpą laikotarpį jis įsteigė savo knygyno filialus Kelmėje (1906–1915), Mosėdyje (1907), Skuode (1907), Žemaičių Kalvarijoje (1911–1913), palaikė ir puoselėjo ryšius su smulkiaisiais knygų prekyviais. Suteikdavo jiems didžiausias nuolaidas (iki 50%), nevengdavo ir pats gabenti savo leidinius į kasmetinius Šiluvos, Žemaičių Kalvarijos atlaidus. G. Raguotienė, išsamiai tyrinėjanti šio laikotarpio knygų platinimo klausimus, nurodė, kad „retas lietuviškas knygynas galėjo konkuruoti su L. Jakavičiumi paslankumu ir apsukrumu ieškant rinkos“⁸. Dar 1907 m. „Vilniaus žiniose“ buvo siūloma L. Jakavičiaus pavyzdžiu steigti filialus „Vilniaus žinių“, „Lietuvos“, M. Piasekaitės-Šlapelienės ir kitiems didesniems lietuvių knygynams, nes buvo sunku gauti leidimus kurti naujus knygynus, stokota lėšų, o mažesniuose Lietuvos miesteliuose tokių knygynėlių naujų trūko⁹.

Lietuviškų knygų leidyba Rygoje profesionaliai rūpinosi inžinierius Antanas Macijauskas, pradėjęs leidybinę veiklą spaudos draudimo metais ir pagarsėjęs laimėta prieš Vyriausiąją spaudos reikalų valdybą byla dėl neteisėtai konfiskuoto Lietuvos žemėlapio. Jis aktyviai rėmė įvairias lietuviškas draugijas, buvo nuolatinis kelių lietuvių bendrovių valdybos narys, Lietuvių mokslo draugijos narys, 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo delegatas, nemažai rašė „Lietuvių laikraščiu“, „Vilniaus žinioms“, „Lietuvos ūkininkui“, „Vilčiai“, o ypač daug „Rygos garsui“ (buvo vienas iš jo steigėjų). 1904 m. pabaigoje Rygoje įkūrė knygyną, o po metų prie jo ir skaityklą. A. Macijauskas savo lėšomis išspausdino apie 40 lietuviškų knygų, tačiau, neturėdamas savo spaustuvs ir didesnio knygų repertuaro, itin glaudžiai bendradarbiavo su Vilniaus, Kauno (įsteigė filialą), Peterburgo, Tilžės bei Čikagos knyginkais ir spaustuvinkais. Su K. Olšausku buvo sutaręs siųsti į JAV po 50 egzempliorių visų savo knygyno išleistų leidinių nepriklausomai nuo jų turinio¹⁰. Tik įsteigęs knygyną, A. Macijauskas nuolat rūpinosi

⁷ L. Jakavičiaus laiškas M. Jankui 1906.IX.22 // Ten pat.

⁸ Raguotienė G. Spaudą atgavus. Vilnius, 1996. P. 232.

⁹ Šilgalis A. Šviesos varžymas Lietuvoje / Treigys Domazas // Vilniaus žinios. 1907, lapkr. 4(17), p. 1–2.

¹⁰ A. Macijausko knygynas 1904–1920 m. Rygoje // Lietuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNB RS). F. 25–203.

jo asortimentu. Pavyzdžiui, kreipdamasis į J. Basanavičių 1904 m. pabaigoje, jau galėjo jam pasiūlyti E. Volterio „Lietuvišką chrestomatiją“, M. Daukšos „Postilę“ ir kitus leidinius¹¹. A. Macijausko knygynas turėjo gerą vardą tarp kitų tautybių Rygos piliečių, į šį leidėją kreipdavosi vokiečiai, rusai, latviai ir kiti, prašydami ką nors išversti, recenzuoti, suteikti patarimų. Pats A. Macijauskas yra parengęs ar išvertęs iš rusų, vokiečių, prancūzų kalbų savo leidžiamos grožinės bei mokslo populiariosios literatūros, sudarė rusų–lietuvių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynėlius bei pagalbines priemones laiškam lietuvių kalba rašyti.

Pirmąją lietuvišką knygą Rygoje po spaudos draudimo panaikinimo – V. Vegio suredaguotą ir 1904 m. lapkričio 5 d. cenzūruotą „Lietuvos ir Žemaičių kalendorių 1905 metams“ – išleido Antanas Lukauskas. Spaudos draudimo metais jis mėgino atidaryti knygyną, bet dėl savo veiklos platinant uždraustas knygas leidimo iš valdžios negavo. Įsteigęs savo knygyną, 1904–1906 m. A. Lukauskas išleido penkias lietuviškas knygas, tęsdamas spaudos draudimo laikų tradiciją platinti masiniam skaitytojui prieinamas knygas. Keletą lietuviškų religinės paskirties raštų yra išleidęs J. A. Frėjo ir bendrovės knygynas, lietuvių tautinę veiklą palaikęs A. Podrez knygynas, prekiaavęs ir lietuviška spauda bei savo lėšomis išleidęs kelias P. Mašiotų parengtas knygeles vaikams. Iš viso Rygoje veikė keturi lietuviški knygynai. 1913 m. įsikūręs Jono Žigo knygynas leidybine veikla neužsiėmė, tačiau tais pačiais metais Rygoje įkurtas G. Butkaus knygynas jau nuo 1914 m. išsirūpino leidimą ir leido populiarią Pirmojo pasaulinio karo įvykiams nušviesti skirtą savaitraštį. Vis dėlto spaudoje ne kartą buvo skundžiamasi, kad Rygos lietuvių knygynų repertuaras labai skurdus, skirtas tik masiam skaitytojui, sunku čia gauti naujus „Lietuvių tautos“ ar „Draugijos“ egzempliorius. 1914 m. „Lietuvos žiniuose“ buvo rašoma, kad Rygoje, „nors esama 4 lietuvių knygynų, bet rimtesnės knygos, jei prireikia, nerasi, pastarieji panašūs į balaganus, prikrauti šlamšto“¹².

Antras svarbus veiksnys, daręs įtaką lietuviškų knygų leidybai Rygoje, buvo periodinių leidybų „Rygos naujienų“ ir „Rygos garso“ redakcijos, kurios ėmė leisti kuo įvairiausius priedus – knygeles prenumeratoriams patraukti, siekdamas padidinti savo savaitraščių tiražus. Išradingiausios šiuo atžvilgiu buvo nuo 1909 m. gruodžio mėnesio L. Jakavičiaus leidžiamos „Rygos naujienos“, kurias įvairiais laiko tarpais redagavo J. Pleiryš, J. Petrulis, K. Stiklius, D. Šidlauskas. Šis savaitraštis buvo labai populiarus ne tik Rygoje, bet ir pasiekdavo Lietuvos skaitytojus, todėl vidutinis jo tiražas (4 tūkstančiai egzempliorių) kartais padidėdavo iki 7 tūkstančių. Pavyzdžiui, už 1912 m. „Rygos naujienų“ prenumeratą skaitytojams buvo siūlomas „Juokų kalendorius 1912 metams“, „Kunigų pasakos ir davekų juokai“, J. Stuobrio „Kalbamokslis lietuviškos kalbos“, „Juokų knygelė su paveikslais“, „Kaip įsigyti pinigų“, „Parankiausioji home-

¹¹ A. Macijausko laiškas J. Basanavičiui 1904. XI. 30 // Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto b-kos rankraštynas (toliau – LLTI BR). F. 2–1150.

¹² Rygos lietuvių knygynai // Lietuvos žinios. 1914, kovo 12(25), p. 3.

opatijos knyga“, o už 1913 m. prenumeratą – 12 sąsiuvinių arabų pasakų „Tūkstantis ir viena naktis“ bei „Juokų kalendorius 1913 metams“. Iš viso šio savitraščio redakcija išleido apie 20 knygelių, dažniausiai trumpų scenos veikalėlių, kurie prieš tai buvo pasirodę šio leidinio literatūros priede ir buvo įtraukti į teatro draugijos „Žaislas“ repertuarą. Tarp jų versti I. Franko, E. Ožeškienės, J. Lisenkos-Konyčiaus kūri N. Gogolio komedija „Revizorius“. Be šio savitraščio, L. Jakavičius leido humoristinius laikraščius „Juokdarys“ (1910–1914) ir „Botagas“ (1913–1914), kuriuose spausdino nemaža ir savo kūrybos. Tuometinė spauda pripažino, kad L. Jakavičius buvo žymiausias to meto Rygos lietuvių scenos komikas, o jo sukurti kupletai sulaukdavo daugiausia žiūrovų simpatijų.

Savitraščių „Rygos garso“ pusmečiu anksčiau įkūrė kelių dešimčių Rygos lietuvių katalikų bendrovė, kuriai atstovavo K. Vizbaras, A. Macijauskas ir J. Linartas. Iš pradžių savitraštis turėjo 1500 prenumeratorių. Saugantis bankroto, 1910 m. jo leidybos teisės buvo perleistos Šv. Kazimiero draugijai, kuri labai pagerino bendrovės padėtį¹³. „Rygos garso“ tiražas vidutiniškai pasiekdavo 3 tūkstančius egzempliorių, o dažnai besikeičiantys jo redaktoriai J. Kriaučiūnas, D. Šidlauskas, A. Vėgelė, J. Bikinas, sekdami savo konkurento – „Rygos naujienų“ pavyzdžiu, išleido keletą smulkių leidinių prenumeratoriams bei solidesnį leidinį „Rygos kalendorius 1913 metams“. Deja, ideologinė ir konkurencinė kova tarp katalikiško „Rygos garso“ ir laisvmaniškų L. Jakavičiaus „Rygos naujienų“ peržengė įprastos politinės polemikos ribas ir išsirutuliojo į tarpusavio kaltinimų bei šmeižtų karą, atėmusį iš leidėjų daug energijos ir lėšų bylinėjantis įvairiose Rygos ir net Peterburgo teismo rūmų instancijose. Spaudos aktualijos buvo nušviestos L. Jakavičiaus parengtoje knygelėje „Juozo Bajoro „Rygos garso“ redaktoriaus donosas arba klerikalų juodieji darbai“, išleistoje 1913 m. Savo ruožtu 1914 m. vasario 19 d. kun. A. Vitartas kreipėsi į A. Dambruską Kaune dvasiškos vyresnybės pagalbos ir prašė išleisti aplinkraščių, kuriuo būtų uždrausta L. Jakavičiui pardavinėti „bedieviškas šiuokšles“ škaplierininkams prie bažnyčių, priminė kun. Treigio iš Skuodo raj. skundą į „Viltį“, kad esą L. Jakavičius „taip užvaldė visą pakuršio Žemaitiją, kad ten daugiau egzempliorių jo laikraščio išplatinama negu visų kitų laikraščių kartu paėmus“¹⁴.

Nors Ryga tuo metu buvo vienas iš stambiausių poligrafijos centrų, užėmusių 4–5 vietą Rusijos imperijoje, Rygos lietuviškų knygų spausdinimo geografija gana plati: po vieną knygą išspausdino Vilniuje J. Zawadzki ir E. Eisymont spaustuvės, Kaune – M. Sokolovskio ir A. Estrino spaustuvė, Seinuose dvi knygas – Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir bendrovės spaustuvė, Tilžėje net 16 knygų Rygai – O. von Mauderodės spaustuvė, po kelis spaudinius – J. Schoenkės ir M. Jankaus spaustuvės, Jelgavoje – A. Gemuto spaustuvė. Iki 1912 m. liepos 1 d. Rygoje veikė 29 litografinės spaustuvės, 33 spaustuvės, 4 litografijos, 4 šviesos spaustuvės, 4 raizyklos, 1 litografija

¹³ Sutartis tarp A. Šimoliūno ir Šv. Kazimiero draugijos atstovų J. Bikino, J. Bajoro dėl „Rygos garso“ perdavimo Šv. Kazimiero draugijai 1910. XI. 05 // LNB RS. F. 106–93.

¹⁴ Kun. A. Vitarto laiškas A. Dambruskui 1914.II.19 // VUB RS. F. 1–D250.

spausdinti ant skardos, 1 paveikslėlių gaminimo įmonė, 5 raidžių liejyklos, 1 galvanoplastikos ir stereotipijos įstaiga, 7 spaudos įrankių parduotuvės, 3 spausdinimo mašinų dirbtuvės, 7 spaudos kioskai, 6 natų parduotuvės, 4 natų skaityklos, 173 knygynai, 11 skaityklų, 37 draugijų skaityklėlės, 10 kabinetų-skaityklų, 1 scenos kūrinių agentūra, 1 madų žurnalų platinimo knygynėlis¹⁵. XIX a. paskutiniame dešimtmetyje Rygoje panaudota pirmoji rotacinė mašina, 1908 m. pasirodė pirmasis linotipas, o 1909 m. – monotipas. Tad iki Pirmojo pasaulinio karo Latvijos poligrafijos įmonės pasiekė aukštą darbų kokybę ir galėjo spausdinti leidių dideliais tiražais (laikraščių tiražai siekė 100 tūkstančių egzempliorių, o vadovėliai, skiriami net Rusijos rinkai, – 100–200 tūkstančių egzempliorių tiražus)¹⁶. Rygoje tuo metu veikė dvi lietuviškos spaustuvių. Daugiausia lietuviškų knygų išspausdino 1906 m. L. Jakavičiaus „Lietuvos“ spaustuvė – apie 130 knygų, t. y. 52% visų lietuviškų leidinių. Nupirkęs ne tik A. Leinerio estiškų knygų knygyno filialą, bet ir jo nedidelę spaustuvėlę, jau po metų L. Jakavičius įsigijo greitaiegių spausdinimo mašiną. 1908 m. jo spaustuvėje jau dirbo 10 darbininkų, tarp kurių vyriausia raidžių rinkėja buvo latvė Milda Petersonė, o kiti darbuotojai – tikriausiai lietuviai¹⁷. Tačiau sąlygos čia dirbti nebuvo geros dėl spaustuvių administratoriaus žiauraus elgesio su spaustuvių darbininkais, sunkiu darbu skundėsi į spaustuvę priimti mokiniai¹⁸. 1912 m. spaustuvė perorganizuota į litografinę spaustuvę. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą čia dirbo jau 20 darbininkų, o visas jos turtas, savininko tvirtinimu, buvo įkainotas daugiau kaip 15 tūkstančių dolerių. L. Jakavičiaus spaustuvėje buvo spausdinami ne tik jo leidžiami spaudiniai, bet ir „Giedros“, „Žaislo“, vartotojų ir kitų draugijų, kurių veikloje L. Jakavičius aktyviai dalyvavo, medžiaga, taip pat periodinė spauda: „Rygos naujienos“ (1909–1915), „Juokdarys“ (1906–1907), „Botagas“ (1914–1915). Savo atsiminimuose L. Jakavičius minėjo, kad buvo neblogai pažįstamas su spaustuvių inspektoriumi kunigaikščiu Volkovu, kuris kas mėnesį tikrindamas spaustuves turėjo pasirašyti spaustuvininko darbų registracijos knygoje. Pasitikėdamas L. Jakavičiumi, inspektorius liepdavo tą knygą atsiųsti į raštinę. „Ir aš ne kartą savo tėvynės labui, tuo pasitikėjimu naudodamasis – vieną dalyką spausdiniau, o visai kitą knygoje užrašydavau, ir buvo viskas tvarkoje“, – rašė L. Jakavičius¹⁹.

Kitai lietuviškai spaustuvei, įsteigta 1909 m. „Rygos garso“ savaitraščiui leisti, vadovavo Klemas Narkevičius, 1899 m. mokėsis profesionalaus raidžių rinkėjo amato Kalninio ir Deutšmano spaustuvėje, vėliau pagal A. Macijausko rekomendaciją dirbęs „Vilniaus žinių“ spaustuvėje, bei spaustuvininku tapęs Petras Janulevičius, tuo metu

¹⁵ Spaudos dalykai Rygoje // Rygos garsas. 1912, rugs. 1(14), p. 2.

¹⁶ Карулис К. 400 лет полиграфии Латвии // 400 лет книжного дела в Латвии. Рига, 1988. С. 13–14.

¹⁷ Вилкс А. Что свидетельствует архив Латвии о литовской книге в Риге // Кнуготуга. 25 (1998), p. 246.

¹⁸ Korespondencijos „Lietuvos žinioms“ iš Rygos lietuvių gyvenimo 1911 m. // LLTI BR. F.21. Nr. 884.

¹⁹ Jakavičius L. Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų. Šiauliai, 1938. P. 185.

tarnavęs Rygos geležinkelių valdyboje. Jų spaustuvė daugiausia spausdino lietuviškus leidinius, tačiau ir vieną kitą spaudinį lenkų, rusų, latvių ir vokiečių kalbomis. 1909–1917 m. joje išspausdintas 61 lietuviškas spaudinys²⁰, taip pat ji išleido keletą savo parengtų darbų: 1914 ir 1915 metų kalendorių „XX amžius“ 5 tūkstančių egzempliorių tiražu ir keletą religinės paskirties knygielių. Joje daugiausia spausdinti A. Macijausko knygyno, „Rygos garso“, katalikų „Blaivybės“ ir kitų katalikiškų draugijų leidiniai. Spaustuvėje įvedus elektrą, 1913 metų rugsėjo 25 dienos „Rygos garso“ numeris jau išspausdintas naudojant elektros motorą. Tame pačiame savaitraštyje 1912 m. pradžioje buvo paskelbta, kad raidžių rinkėjo mokslą šioje spaustuvėje sėkmingai baigė Antanas Lebeckis ir ta proga surengė vakarėlį, pabrėžta, kad Rygoje geri raidžių rinkėjai neblogai uždirba.

Rygoje lietuviškų knygų leidėjus glaudžiausi ryšiai siejo su H. Hempelio spaustuve, kurioje dar buvo įrengta cinkografija, spaudos rinkmenų dirbtuvė. Čia 1905–1917 m. buvo išspausdinti 79 lietuviški spaudiniai²¹. Joje savo parengtus elementorius bei kalendorius spausdino A. Bendikas, J. Šteinbergis, A. Macijauskas, o Pr. Mašiotas – daugumą savo leidinių: „Aritmetikos uždavinyną“, gramatiką, knygeles vaikams. Net Šv. Kazimiero draugija 1906 m. atidavė šiai spaustuvei J. Skvirecko leidinį „Šv. tėvas popiežius Pijus X“, o lietuviškų dainų rinkėjai A. Niemis ir A. Sabaliauskas būtent šią spaustuvę pasirinko savo mokslo darbui „Lietuvių dainos ir giesmės šiaurietinėje Lietuvoje“ su gaidomis spausdinti. Į H. Hempelio spaustuvę paprastai buvo kreipiamasi siekiant užtikrinti gerą leidinių, ypač iliustruotų, kokybę ir didelius tiražus, kai lietuviškus leidinius prirėkdavo spausdinti 10–20 tūkstančių egzempliorių tiražu.

Keletą dramos vertimų iš vokiečių ir prancūzų kalbų (R. Tato „Amerikietiškos vestuvės“ ir „Užburtas kunigaikštis“) 1905 m. pradžioje A. Macijausko knygynas išspausdino Aleksandro Groset spaustuvėje, įkurtoje 1841 m. Ši spaustuvė taip pat turėjo savo litografiją ir leido aukštos kokybės meno leidinius, katalogus ir kainininkus itin dideliais tiražais bei kasmet parengdavo vokiečių kalba kalendorių „Baltisches Jahrbuch“ („Baltijos metraštinis“), skirtą Latvijos, Kuršo ir Estijos gyventojams.

Religinio turinio knygeles ir Berlyno misijos remiamus protestantiškus Biblijos draugijos leidinius didesniais tiražais lietuvių kalba 1909–1912 m. atspausdino J. A. Frėjo ir bendrovės spaustuvė, kurioje 1908 m. buvo paleistas pirmasis Latvijoje linotipas. Po kelis lietuviškus leidinius yra išspausdinusi H. Elricho, B. Severenso ir kompanijos spaustuvės bei kitos. Tačiau visu pajėgumu pradėjusios dirbti lietuviškos spaustuvės, aktyviai reklamuodamos savo veiklą, siekė pačios patenkinti lietuviškos poligrafijos poreikius, nes konkuruoti su pajėgimais Rygos spaustuvėmis kitose srityse buvo itin sunku.

²⁰ Урбелене В. Литовские издания в Латвии (1905–1917) // 400 лет книжного дела в Латвии. Рига, 1988. С. 117.

²¹ Ten pat.

Rygoje leistų lietuviškų knygų repertuaras išsiskiria savo kryptinga orientacija į tuometinės knygų rinkos poreikius ir galimybes. Jame vyrauja grožinė literatūra (48 leidiniai, išleisti 1904–1914 m., sudaro apie 19% visų lietuviškų knygų) bei sunkiau identifikuojama vadinamoji laisvalaikio literatūra, kurios taip pat pasirodė apie 40 leidinių, tačiau ji nėra tokia įvairi pavadinimų atžvilgiu, nes pasižymi pakartotiiais leidimais. Grožinės literatūros grupėje neabejotinas lyderis – trumpi dramos kūrinėliai, nes Ryga tuo metu tapo vienu iš žymiausių mėgėjiško teatro centrų. Kadangi populiariems lietuviškiems vakarams nuolat trūko kūrinių visoje Lietuvoje, todėl į rygiečius dažnai buvo kreipiamasi su prašymu atsiųsti populiarešnių dramos kūrinių. Iš Rygos labai paplito M. Šikšnio dramos „Likimo bausmė“ (1911), „Sparnai“ (1907) ir ypač didelio pasisekimo Vilniaus, Kauno, Rygos, Šiaulių, Panevėžio ir Peterburgo scenose sulaukusi drama „Pilėnų kunigaikštis“, kurios prireikė net dviejų leidimų, o M. Šlapelienės knygynas Vilniuje prašė autorių šių dramų iš karto atsiųsti po 100 egzempliorių, vėliau dar 200²². 1910 m. K. Narkevičiaus ir P. Janulevičiaus spaustuviėje išspausdintos A. Fromo-Gužučio istorinės dramos „Gedimino sapnas“ ir „Vaidilutė“ sudarė „Vaidintojų knygynėlio“ serijos pirmą ir antrą knygą. Tačiau dauguma scenai leistų veikalėlių buvo paskubomis verstos komedijos, lengvo turinio vodeviliai ir farsai, kuriuos, nors ir nedideliais tiražais, bet gausiai leido L. Jakavičius (500–1000 egzempliorių tiražu). Tarp žymesnių darbų minėtina A. Macijausko versta ir 1906 m. pasirodžiusi M. Meterlinko „Mona Vanna“, L. Jakavičiaus rūpesčiu išleistas N. Gogolio „Revizorius“ (1911), E. Ožeškienės „Nutrūkusi styga“ (1910). Be to, L. Jakavičius, pasinaudojęs savo patirtimi, mėgėjiškai teatro scenai išleido metodinių patarimų, pavyzdžiui, „Artistų patarėjas“ (1909), „Kaip surengti vakarą ir gauti leidimą“ (1914), bei įvairių rinkinių lietuviškiems vakarams. Gerokai mažiau išleista prozos kūrinių, tarp kurių išsiskiria A. Macijausko rūpesčiu pasirodę L. Tolstojaus kūrinių vertimai. Didesnę paklausą turėjo poezijos žanro leidiniai, kurie tiko ir scenos poreikiams. Pavyzdžiui, A. Macijausko sudarytas lietuvių poetų eilių rinkinys „Vieversėlio dainos“ buvo pakartotas tris kartus (1905, 1906 ir 1910 m.), nors jau 1905 m. leidimas spaudoje aštriai kritikuotas už prastą knygelės korektūrą bei visišką autorių pavardžių ir kūrinių pavadinimų ignoravimą²³. Rygoje pasirodė ir didelį pasisekimą turėjęs S. Dagilio rinkinio „Lietuviškas šiuipyns“ pirmoji dalis, kurioje pateikta rusų ir lenkų poetų žymesnių kūrinių vertimų.

Gausiausią Rygos leidėjų lietuviškų knygų repertuaro dalį sudariusi laisvalaikio literatūra spaudoje nuolat buvo palydima epitetais „šlamštas“, „knygpalaikės“ ir panašiais, o jų pagrindiniam leidėjui L. Jakavičiui negailėta „gešftmeikerio“ titulo. Savo veiklą leidžiant būtent tokio turinio literatūrą L. Jakavičius ne kartą teisingai nuostata, kad jo kalendoriai ir pasakos išmokė ir įpratino kaimo žmones skaityti, o tai savo ruožtu atvėrė duris rimtesniems darbams. Daugiausia dėmesio L. Jakavičius skyrė komercinei knygų sėkmei, nes jokiais ypatingais lėšų šaltiniais jis negalėjo remtis. Net

²² Paulavičienė B. Marcelinas Šikšnys. Vilnius, 1992. P. 70.

²³ Zubauskas K. Vieversėlio dainos / Vijurkas // Vilniaus žinios. 1905, geg. 7(20), p. 3–4.

visaip plėsdamas reklamos skyrius savo kalendoriuose ir periodinėje spaudoje, galų gale buvo priverstas savaitraščio „Rygos naujienos“ nuostolius dengti lėšomis, gautomis iš specialiai rengiamų lietuviškų vakarų. Tokio pobūdžio literatūrai kaip „Burtų kortos...“, „Planetų pranašas...“, „Naujas orakulas...“, „Saliamonas su planetomis...“, „Sapnų knygelė...“ arba naujiems „Istorijos apie Genovaitę“, „Gražios Magelonos...“ leidimams bei paskubomis sudarytiems satyros ir humoro rinkineliams nereikėjo didesnių investicijų. Tai buvo lengviausias būdas, nekeičiant dar spaudos draudimo metais suformuotų knygos poreikių, garantuoti leidėjui nuolatines pajamas ir apyvartines lėšas verslui plėsti. Juo labiau kad, leidžiant šios srities laisvalaikio literatūrą, dauguma Vilniaus ar Kauno leidėjų konkurencijos beveik nesudarė.

Atskirą vietą knygų repertuare šiuo laikotarpiu užėmė vaikų literatūros 8 leidiniai bei 13 sąsiuvinių L. Jakavičiaus išleistų „Tūkstančio ir vienos nakties pasakų“. Jausdamas tokios literatūros trūkumą, A. Macijauskas 1905 m. pakartojė populiarių Lietuvos kaimuose rinkinėlį „Jaunikaičiams dienos“, o 1907 m. pradėjo „Vaikų knygynėlio“ seriją knygele „Ranų šešėliai ir parinktieji žaislai“, kuri taip ir liko vieninteliu šios sumanytos serijos leidiniu. Tarp gražesnių Rygos knygelių vaikams buvo Pr. Mašioto parengti pasakų ir apsakymėlių rinkiniai „Kiškiai“ ir „Mano dovanėlė“ su P. Kalpoko iliustracijomis. Šie rinkiniai išleisti 1913 m. 2000 ir 2300 egzempliorių tiražu, pasinaudojus populiariais L. Tolstojaus, K. Ušinsio, D. Mamino-Sibiriako kūrinių siužetais, kurie buvo plačiau nagrinėjami lietuvių kalbos pamokose. Spaudoje iškart buvo pasiūlyta panašiu būdu sudaryti ir leisti įvairesnę literatūrą vaikams, pasitelkiant lietuvių kalbos pamokų medžiagą, sukauptą Marijampolės progimnazijoje, „Saulės“ draugijos kursuose, kur lietuvių kalbą dėstė S. Čiurlionienė, ar pasinaudojant jaunimui skirtą „Ateities“ bei „Pavasario“ leidinių redakcijoje sukauptą kūrybą²⁴.

Palyginti nemažą dalį – 44 leidinius (t. y. 13,6%) – visų Rygos lietuvių knygų repertuaro sudarė informaciniai leidiniai, tarp kurių absoliuti dauguma priklausė kalendoriams (42 leidiniai). Net penkių pavadinimų kalendorius leido L. Jakavičius. Iš jų ilgiausiai ėjo „Juokų kalendorius“ (1908–1915), pasižymėjęs gausia reklama ir milžiniškais tiražais (iki 50 tūkstančių), bei „Lietuvių naminis draugas“ (1906–1915). Kruopščiau rengiamas A. Macijausko knygyno „Tėvynės kalendorius“ (1907–1913) negalėjo jiems prilygti tiražų didumu ir vidutiniškai jį pavykdavo išleisti po 3–6 tūkstančius egzempliorių. Kalendoriai nepasižymėjo didesne turinio įvairove ir, be privalomos informacinės dalies, dažniausiai siūlydavo praktinius patarimus ūkio ar medicinos klausimais bei laisvalaikio skaitymus. Tarp jų išsiskyrė „Giedros“ blaivybės draugijos rengti 1913 ir 1914 metų kalendoriai, kuriuos redagavo Vl. Požėla ir M. Biržiška. Šie kalendoriai buvo išleisti 2 ir 3 tūkstančių egzempliorių tiražu, daug dėmesio skyrė lietuviškam teatrui, spaudai ir liaudies švietimui. Juose M. Biržiška išspausdino trumpą „Skaitymo programėlę“, straipsnį „Kaip knygos degintos Lietuvoje“. Rygos miesto istorijai ir joje gyvenančios lietuvių bendruomenės reikalams buvo skirtas „Ry-

²⁴ Vaikų skaitymėliai // Rygos garsas. 1913, kovo 13(26), p. 1.

gos garso“ redakcijos parengtas „Rygos kalendorius 1913 metams“. Jame buvo paskelbtas „Sąrašas žymesnių lietuvių įvairių užsiėmimų, amatų ir įstaigų“, kuriame susisteminta informacija apie 1500 tautiečių, gyvenusių Rygoje, taip pat apibūdintos katalikiškos darbininkų draugijos Lietuvoje ir pagrindinės jų veiklos kryptys bei atskirai pažymėti Rygos lietuvių draugijų pasiekti rezultatai. Medžiaga iliustruota keliomis unikaliomis nuotraukomis. Daug naudingos informacijos apie to meto lietuviškų knygynų asortimentą ir knygų kainas suteikia A. Macijausko ir L. Jakavičiaus knygynų katalogai, išleisti 1906 m. Juose sisteminė tvarka pateikta informacija apie maždaug 550 lietuviškų leidinių. 1907 m. „Nedėldienio skaityme“ šie knygynai buvo smarkiai kritikuojami už tai, kad juose vyravo įvairūs sapnininkai, burtų knygos, pataikaujančios žemam skoniui ir bjauriai gadinančios lietuvių kalbą. Be to, dažniausiai tokio pobūdžio knygelės buvo nebrangios ir masiškai plito, todėl buvo energingai raginama tokių knygų nepirkti ir neskaityti²⁵. Atsakydamas į šiuos priekaištus, „Lietuvos ūkininke“ L. Jakavičius teigė, kad Rygos knyginkai stengiasi išleisti tas knygas, kurias žmonės daugiau perka. „Išleidimas gi tų knyguciu taip pat reikalingas, kaip pietums salotos: ir visų tautų literatūros pilnos jų yra dėl to, kad jos užima vietą vaikų knyguciu, tik ne vaikams, o paaugusiems, mažai mokantiems skaitytojams, nes kitiškių knygų jie, kol neišsilavinę – neskaito ir negali skaityti“²⁶.

Tarp 42-iejų šiam laikotarpyje išleistų religinio pobūdžio literatūros leidinių, sudariusių 12,8% bendro lietuviškų knygų skaičiaus, pavadinimų, tiražų, bei apipavidalimo įvairovė išsiskyrė maldaknygės. Daugiausia jų išleido L. Jakavičius, pavyzdžiui, vien populiaris maldaknygės „Balsas Balandėlės arba Mažas Šaltinėlis...“ išleisti 5 leidimai, kurie viršijo bendrą 25 tūkstančių egzempliorių tiražą, keli leidimai maldaknygės „Tikiu į Dievą Tėvą“ 1907 ir 1909 m. pasirodė 10 tūkstančių egzempliorių tiražu. Panašiais tiražais maldaknyges spausdino ir A. Macijauskas. 1906 m. pradžioje jis kreipėsi į prof. A. Dambrauską, siūlydamas paremti viso katalikiškos Biblijos teksto rengimą pratęsiant A. Baranausko pradėtą vertimo darbą. Už tai žadėjo prideramą atlyginimą bei savo knygyno lėšomis išleisti Šventąjį Raštą²⁷. Tarptautinės Biblijos platinimo misijos remiamus protestantų Biblijos tekstus – šv. Jono ir šv. Mato evangelijas – 5 tūkstančių egzempliorių tiražu išleido J. A. Frėjo ir bendrovės spaustuvė. Didelę paklausą turėjo 15 tūkstančių egzempliorių tiražu L. Jakavičiaus perleistas M. Valančiaus giesmynas bei dviejų papildomų leidimų sulaukęs „Talmudas žydų“. Žanrinio požiūriu įvairesnę šios literatūros grupę sudarė religiniai skaitiniai, kurių daugiausia leido L. Jakavičius, pelnęs ir antireliginės literatūros gynėjo bei leidėjo šlovę. L. Jakavičius dažnai kartojo „Istorijos apie amžiną žydą“ leidimus 4 tūkstančių ir didesniais tiražais, nedaug tepakoreaguodamas spausdino senus šventųjų gyvenimo aprašymų leidimus, kurie dėl prastos kalbos buvo smarkiai kritikuojami. Pavyzdžiui,

²⁵ *Augštaitis*. Šviesos platintojai // Nedėldienio skaitymas. 1907, Nr. 7, p. 51–52.

²⁶ *Jakavičius L.* Laiškas į redakciją // Lietuvos ūkininkas. 1908, vas. 6(19), p. 86–87.

²⁷ A. Macijausko laiškas A. Dambrauskui 1906.III.08 // VUB RS. F. 1–D181.

„Dangišką dvarą, arba Maldą šv. Liuitgardos“ įnirtingai puolė katalikų kunigai už neteisėtai įdėtą Bažnyčios cenzūros patvirtinimą.

Knygos sudarė nedidelę dalį normatyvinės paskirties leidinių grupėje. Šiuo laikotarpiu buvo išleisti 22 stambesnės nei 4 puslapių apimties leidiniai (t. y. 8,8% visų lietuviškų knygų). Dažniausiai tai įvairių draugijų įstatai ir ataskaitos, kurios buvo leidžiamos nedideliais tiražais, po 80–200 egzempliorių, ir paplitimo būdu smarkiai skyrėsi nuo gerokai gausesnių smulkiųjų šios grupės spaudinių: kvietimų, programų, afišų, kuriomis buvo siekiama kuo plačiau informuoti Rygos visuomenę apie organizuojamus renginius, todėl jų trumpi tekstai skelbiami ne tik lietuvių ir rusų, bet ir latvių, vokiečių bei kitomis kalbomis. Archyvų tyrinėjimai atskleidžia dar daug nežinomų spaudos istorijos faktų, pavyzdžiui, istorikas prof. V. Merkys, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje analizuodamas aktyvaus Rygos bendruomenės nario advokato K. Vizbaro kolekciją, aptiko net 78 nežinomus to laikotarpio smulkiuosius spaudinius²⁸.

Visuomenės politinės tematikos knygų šiuo laikotarpiu Rygoje išleista nedaug – tik 12 (t. y. 4,8%), nors Rygoje kurį laiką telkėsi politinio judėjimo avangardas, tačiau šioje grupėje laktinė produkcija taip pat užėmė vyraujančias pozicijas. Rygos LSDP organizacija leido pagrindinę spaudą, daugiausia atsišaukimus ir lapelius, spausdinamus 3 arba net 5 tūkstančių egzempliorių tiražais. K. Bielinio liudijimu, Rygoje brolių Kauneckių, dirbusių Rygos geležinkelių dirbtuvėse, bute 1904 m. keli moksleivių LSDP kuopelės nariai hektografu išspausdino 16 puslapių „Revoliucijos dainų“ knygelės 160 egzempliorių, o vėliau latvių organizacija parūpino nuolatinį konspiracinį butą, kuriame ir buvo spausdinama daugiau nelegalios LSDP literatūros²⁹. Iš populiariausių šios grupės leidinių paminėtina 1906 m. L. Jakavičiaus knygyno išleista sutrumpinta ir platesnė R. Zeidelio brošiūra „8 valandų darbo diena“ bei A. Macijausko parengta ir tik Tilžėje galėjusi išeiti knyga „Audra Rusijoje“, gvildenusi svarbesnius Rusijos politinius įvykius ir 1905 metų revoliucinį pakilimą. 1914 m. pasirodė populiariai politinių idėjų istoriją nušviečianti brošiūra „Liberalizmas ir socializmas“. Lietuvių socialdemokratų spauda, palyginti neblogai prisitaikiusi prie legalių leidybos sąlygų, daugiausia rūpinosi 1913 m. atkurta periodine spauda – savaitraščiu „Vilnis“; norėdama legaliai išsilaikyti, pagrindinius akcentus skyrė bendresnėms kultūros ir švietimo temoms.

Padidėjusius mokomosios literatūros poreikius bandyta bent iš dalies patenkinti leidžiant vietas reikmes atitinkančias lietuviškas gramatikas ir elementorius pradinėms mokykloms arba įvairią pagalbinę literatūrą tik pradedantiesiems mokytis rašto. Iš viso pasirodė 18 šios grupės leidinių, kurie sudarė tik 7,2% visų lietuviškų knygų. Tačiau šiuo laikotarpiu Rygoje buvo išleisti ir itin reikšmingi Lietuvos mokyklai darbai. Tai Pr. Mašioti profesionaliai parengtas „Aritmetikos uždavinynas“, išleistas 1906–1907 m.

²⁸ Merkys V. Nežinomi 1906–1917 m. Rygos lietuvių spaudiniai // Mūsų praeitis. 1992, Nr. 2, p. 49–54.

²⁹ Bielinis K. Dėl atcitics atsiminimai. Kaunas, 1927. P. 27.

10 tūkstančių egzempliorių tiražu ir iki 1938 m. sulaukęs net 14 leidimų. Nuo 1906 m. paplito A. Macijausko parengti ir išleisti „Pirmieji skaitymai mūsų vaikams“, „Pradinė geografija“ su pakartotu 1900 m. leistu Lietuvos žemėlapiu. Akivaizdų vadovėlių trūkumą ne taip sėkmingai bandė kompensuoti L. Jakavičius savo leidiniais, pavyzdžiui, išleisdamas „Abėcėla, arba Elementorius su potereis, mišių maldomis, litanijomis ir katekizmais“ (1911, 1913). Įdomus buvo eksperimentinis Pr. Mašioti vadovėlis suaugusiems „Raštas“, išleistas 1907 m. 10 tūkstančių egzempliorių tiražu. Dalį šio tiražo autorius nemokamai dalijo Rygos darbininkams. Didesnę paklausą turėjo ir kryptingai parengtos mažai raštingiems žmonėms metodinės priemonės, kaip rašyti laiškus ir įvairius kitus dokumentus. 1906 m. „Rankvedį laiškam rašyti, sulyg naujausios metodos parengtą“ sudarė ir išleido A. Macijauskas. Kelių laidų (1906 ir 1913 m.) sulaukė L. Jakavičiaus „Lietuvių raštvedys“. A. Macijausko knygynas išleido keletą naudingų dvikalbių žodynėlių. Pavyzdžiui, „Rankvedis rusų ir lietuvių kalbų, arba Būdas pačiam be mokytojo pagalbos išsimokinti skaityti ir rašyti“ buvo išleistas tris kartus (1907; 1909; 1913), o 1907 m. išėjo jo sudarytos „Vokiškai lietuviškos pašnekelės“. Deja, tik 1914 m. pasirodė trumpa gramatika su žodynėliu „Kalbėk latviškai“, nors jau 1908 m. J. Kriaučiūnas „Vilniaus žiniuose“ rašė apie latvių kalbos vadovėlių būtinumą³⁰.

Pačią skurdžiausią Rygos lietuviškų leidinių repertuaro dalį sudaro mokslo populiariosios literatūros knygelės, kurioms atstovauja tik 9 šios paskirties leidiniai (t. y. apie 3% visų lietuviškų knygų), tarp kurių vyrauja literatūra medicinos ir žemės ūkio temomis. Daugiau dėmesio šios temos spaudiniams skyrė A. Macijausko knygynas, įvairiais būdais populiarindamas 3 tūkstančių egzempliorių tiražu išleistą S. Kneipo darbą „Mano gydymas vandeniu“ (1909) bei praktinių patarimų rinkinį „Naminis gydytojas“ (1906). L. Jakavičius 1910 m. išleido iš rusų kalbos verstą „Naminį gydytoją ir aptieką“ bei po metų spaudoje paskelbė, kad rengiasi išleisti „Lietuvių tautiškąją vaistinyčią“, ragindamas siūsti jam receptus su patarimais ir žadėdamas autoriams atlyginti bei nurodyti žinyne jų autorystę³¹. Itin energingai jis ėmėsi savo leistos dr. Bekermano „Parankiausios homeopatijos knygos“ (1912) reklamos Lietuvos ir Rygos spaudoje. Žemės ūkio skyriui atstovauja keli A. Macijausko knygyno išleisti užsienio autorių darbų vertimai: „Žemdirbystės“ I dalis (1912) bei „Ūkininko praktikos“ I dalis (1909). Šios pakraipos literatūrai rengti ir leisti ypač trūko specialistų pagalbos, todėl leidėjams teko apsiriboti nedideliu populiarių vertimų iš svetimų kalbų skaičiumi.

Lietuviškų knygų repertuaro Rygoje struktūros ypatumus iš esmės nulėmė dviejų pagrindinių leidėjų – L. Jakavičiaus ir A. Macijausko leidybos pajėgumai, komerciniai interesai ir iš dalies jų iniciatyvos įtraukiant į spaudos darbą kūrybinę inteligentią stoka, todėl čia pasirodė nedaug reikšmingesnių Lietuvos kultūrai leidinių, nes iš pradžių rūpėjo tik leidinių kiekybė, o dėl to nukentėdavo jų kokybė, tačiau savo ruožtu

³⁰ *Kriaučiūnas J.* Reikia mums latvių kalbos pasimokinti, bet nėra vadovėlių // *Vilniaus ži* 1908, saus. 9(22), p. 1.

³¹ *Jakavičius L.* Tverkime tautišką vaistinyčią // *Juokų kalendorius*. Ryga, 1911. P. 24.

buvo sukurtas pakankamai profesionalus pamatas ateities leidybos planams, kurių įgyvendinimą staiga nutraukė Pirmasis pasaulinis karas.

1904–1914 metų laikotarpiu didesnę įtaką įgijo profesiniai knyginiai latvių ir lietuvių kontaktai, nes jau legalūs lietuviškų knygų leidybos ir platinimo interesai skatino ieškoti naudingų ryšių su geriau pasirengusiomis Rygos poligrafijos ir knygų prekybos įstaigomis, nors neišvengiamai visa lietuvių leidėjų iniciatyva ir energija buvo skirta greitai sukurti savarankišką lietuviškų leidinių poligrafijos ir prekybos bazę, kurios laimėjimai pagrįsti ne tik puikiu vietinių knygų leidybos ir platinimo sąlygų išmanymu, bet ir gebėjimu užmegzti naudingus profesinius ryšius. Be to, Lietuvos leidėjai iš daug platesnio ir įvairesnio Rygos spaudos darbuotojų visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo šiuo laikotarpiu sėmėsi naujų idėjų ir skatino savo tautinę bendruomenę sekti jų pavyzdžiu, o „Rygos garso“ (kiek daugiau) ir „Rygos naujienų“ puslapiuose buvo nuolat informuojama apie svarbiausius latvių spaudos faktus, knygų leidybos laimėjimus. Pavyzdžiui, 1909 m. spaudoje buvo kviečiama į Baltijos pajūrio laikraštinių suvažiavimą Rygoje, išspausdinta šio suvažiavimo programa³². Netrukus pasirodė publikacijų, raginančių svarstyti ir lietuvių rašytojų sąjungos kūrimo klausimus³³. Latvijos poligrafijos įmonėse 1910 m. dirbo 5208 darbininkai, susibūrę į vieną iš pirmųjų čia įkurtų profsąjungų. Rygoje 1905 m. veikė valdžios patvirtinta Latvių knyginių ir leidėjų draugija³⁴. 1904 m. latviai užregistravo Knygnešių draugiją, o 1911 m. Vidžemės gubernatoriui buvo įteikti tvirtinti Latvių bibliotekų sąjungos įstatai. Šios sąjungos tikslas buvo vadovauti ir koordinuoti visas Vidžemės, Kuršo gubernijos ir Rusijos latvių bibliotekas³⁵.

Latvių periodikoje įvairiomis progomis buvo skelbiamos lietuvių spaudos apžvalgos, apibūdinami pradedančių eiti laikraščiai ir žurnalų numeriai. Straipsnių autoriai stengėsi pavaizduoti lietuvių kultūros raidos ypatybes, kultūrinį pakilimą, supažindinti su knygų leidimo planais, teatro spektakliais³⁶. Pavyzdžiui, didžiausiam latvių dienraštyje „Dzimtenes Vēstnesis“ („Gimtinės žinios“),ėjusiam 25–30 tūkstančių egzempliorių tiražu, buvo specialus skyrius apie Lietuvą. Jo redaktorius 1915 m. sausio pradžioje „Rygos garso“ puslapiuose kreipėsi į lietuvius prašydamas palaikyti šį skyrių raštais ir žiniomis³⁷. Išsamiau su latvių literatūra lietuviai galėjo susipažinti iš 1909 m. „Draugijos“ žurnale publikuotos prof. E. Volterio studijos „Latvių literatūra“, kurią išvertė ir papildė O. Pleirytė-Puidienė, o Šv. Kazimiero draugija išleido atskiru leidiniu. Rygoje labai domėtasi ir pirmosiomis lietuvių meno parodomis. Čia lietuvių ir vokiečių kalbomis 250 egzempliorių tiražu buvo išleistas

³² Laikraštinių suvažiavimas // Rygos garsas. 1909, kovo 19, p. 3.

³³ Švitinys A. Apie Lietuvos rašytojų draugiją // Rygos garsas. 1910, kovo 6(19), p. 1.

³⁴ Вилкс А. Книгоношество в Латвии до 1917 года // Из истории латвийской книги. Рига, 1988. С. 177.

³⁵ Latvių bibliotekų sąjungos įstatai // Rygos garsas. 1911, spal. 22 (lapkr. 4), p. 2.

³⁶ Настопка К. Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai. Vilnius, 1971. P. 116.

³⁷ Didžiausiam latvių dienraštyje „Dzimtenes Vēstnesis“... // Rygos garsas. 1915, saus. 3(16), p. 4.

1910 m. balandžio mėnesį vykusios lietuvių dailės parodos katalogas. Be to, Lietuvoje buvo labai populiarūs lietuvių dramaturgija, pasiekusi aukštesnį lygį negu lietuvių drama. Iš verstinių pjesių, 1895–1910 m. pastatytų lietuvių mėgėjiškuose teatruose, lietuvių pjesės užėmė trečią vietą po lenkų ir rusų³⁸. Glaudūs lietuvių ir lietuvių kultūrinių organizacijų ryšiai išliko organizuojant Rygoje viešus vakarus, koncertus ir spektaklius, į kurių programas būdavo įtraukiami abiejų tautų meno kolektyvų pasirodymai³⁹. Pavyzdžiui, viena iš įtakingiausių lietuvių „Žvaigždės“ draugija daug kartų rengė savo spektaklius ir metinius susirinkimus Latvių teatro ir Latvių draugijos salėse. Be to, į lietuvių laikraščius paprastai buvo duodami skelbimai apie „Žvaigždės“ renginius. Latvių draugijos ir materialiai rėmė „Žvaigždę“⁴⁰. Norėdamas aktyviau įsiliesti į Rygos bendruomenės gyvenimą, L. Jakavičius leido ir pats redagavo žurnalą lietuvių kalba „Ausma“ („Aušra“), kurį spausdino Felmano spaustuvė, rašė trumpas korespondencijas į „Рижская мысль“ ir kitus periodinius leidinius. Tačiau ir tuo metu pritrūkdavo iniciatyvos reklamuoti ir populiarinti lietuvišką spaudą, ypač tarp kitataučių. Pavyzdžiui, 1909 m. „Rygos garsė“ buvo priekaištaujama, kad į tarptautinę laikraščių parodą Rygoje lietuviai atsiuntė tik tris savo spaudos numerius, tuo tarpu vokiečiai – arti tūkstančio. Jau tuomet buvo rašyta, kad „tokiame svarbiame iš tautinio, pramonijos ir prekybos atžvilgio punkte kaip Ryga, lietuvių naudai šiaandien didžiai svarbu pasirodyti, pasireklamuoti“⁴¹.

Per pirmąjį atgautosios lietuviškos spaudos dešimtmetį Ryga tapo žymiu lietuviškų knygų leidybos centru, kuris pagal knygų leidimą, spausdinimą ir platinimo organizavimą, išleistų knygų skaičių bei tiražus prilygo garsiai Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir knygų bendrovės veiklai Seinuose. Tačiau lietuviškų knygų leidyba Rygoje išsiskyrė tuo, kad buvo pagrįsta beveik vien privačiu L. Jakavičiaus bei A. Macijausko kapitalu ir iniciatyva ir neišvengiamai įgavo ryškų komercinės veiklos pobūdį, todėl čia išleistų knygų repertuaras buvo daug skurdesnis dėl vyraujančių jame masiniam skaitytojui pritaikytų leidinių. Vis dėlto lietuviškos spaudos ir knygų leidyba šiuo laikotarpiu padėjo Rygos lietuvių bendruomenei spręsti ne tik aktualias vietinės reikšmės kultūros ir švietimo problemas, bet ir aktyviai įsitraukti į bendrą Lietuvos kultūros kontekstą. Be to, glaudesni lietuvių ir latvių visuomeniniai bei knyginiai ryšiai Rygoje 1904–1914 m. buvo labai naudingi Lietuvos kultūros plėtočiai ir itin aktualūs puoselėjant lietuvių ir latvių tautinio solidarumo idėjas kaip atsvarą lenkų kultūrinei įtakai.

Įteikta 1999 m. liepos mėn.

³⁸ *Biržiška M.* Kai kurie lietuvių teatro skaitmenys / Nuobodėlis // „Giedros“ kalendorius 1914 metams. Vilnius, 1913. P. 50.

³⁹ *Balanda T.* Dalis medžiagos Rygos lietuvių teatro istorijai // LNB RS. F. 115–382.

⁴⁰ *Pivoras S.* Lietuvių ir latvių bendradarbiavimas priešintis tautinei priešpaudei XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje // Lietuvos istorijos studijos. 1998(6), p. 60.

⁴¹ Mūsų apsilcidimas // Rygos garsas. 1909, gruod. 19 (saus.1), p. 1.

LITHUANIAN BOOK PUBLISHING IN RIGA, 1904-1914

VIOLETA ČERNIAUSKAITĖ

Summary

Early in 20th century in Riga there was one of the largest Lithuanian colonies. Before the World War I there lived about 50 thousand Lithuanians. Due to flexibility of the local administration of this multinational city and more advanced economic and cultural atmosphere, the conditions to develop social and cultural activities for the Lithuanians were far more favourable than in Lithuania or any other centre in the Russian Empire. Riga with its great 4th-5th position in book industry of Russia have made a considerable positive influence to the development of the Lithuanian publishing and printing activity at that time.

During the years of 1904-1914, 250 Lithuanian books and brochures have been published in Riga. However, the publishing of the Lithuanian books there was notable for the fact that it was based almost solely on initiative and private capital of L. Jakavičius and A. Macijauskas, and, therefore, inevitably acquired distinct commercial character, and books published there were of poorer content due to the prevalent publications adopted to taste of the mass reader.

Nevertheless, owing to organization of publication of Lithuanian books and newspapers, the Lithuanian community in Riga managed to solve not only the urgent cultural and education problems of local importance but also actively contributed to the Lithuanian culture in general. Furthermore, some social and book publishing contacts between the Lithuanians and Latvians in Riga were very beneficial for growth of the Lithuanian culture and especially important for fostering of the ideas of Lithuanian and Latvian national solidarity as a counterbalance to the influence of the Polish culture.